

system of educational institutions in 20-s years of the XX century. A special place in the article is occupied by the issues of finding ways of effective management of educational institutions, which began to be created in Ukraine in the above mentioned period.

The article deals with the peculiarities of the formation of the domestic education system, its differences from the Russian system. Especially interesting is the author's description of the created system of administrative bodies of educational institutions.

Attention is paid to the fact that the discrepancy of that education to the needs of the individual, social needs and the world achievement of mankind, leads to the depreciation of the social prestige of education and intellectual activity.

The main content of the article is the analysis of research of complex formation of educational institutions and management in light of the decisions and resolutions of the people's Commissariat of education of Ukraine, Policymakers and Teachers Congress of Ukraine in the 20-s of XX century.

Key words: science, development, education, management, establishment, problem, reform.

УДК 37.013

DOI: 10.32626/2309-9763.2019–27.92-98

Олена Пометун, Нестор Гупан
Olena Pometun, Nestor Hupan

РОЗВИВАЙМО КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК НАСКРІЗНЕ УМІННЯ У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ

DEVELOPING CRITICAL THINKING AS A CROSS-SKILL IN HISTORY TEACHING

Важливим завданням Нової української школи є формування в учнів критичного мислення, що має реалізовуватись у навчанні будь-якого шкільного предмета. Проте, потенціал кожного з них у цьому напрямі треба визначати залежно від специфіки змісту основ тої чи іншої науки. У статті подано аналіз потенціалу історії як навчального предмета у розвитку критичного мислення у зв'язку з конкретними методами й прийомами організації роботи учнів, що сприяють його реалізації у навчанні.

Ключові слова: критичне мислення; навчання історії; потенціал розвитку.

Важливим завданням Нової української школи є формування в учнів наскрізних умінь, зокрема критичного мислення, що має реалізовуватись у навчанні будь-якого шкільного предмета чи курсу [4, с. 9]. Однак потенціал і можливості кожного з них у цьому напрямі треба визначати залежно від специфіки змісту основ тої чи іншої науки. Проте у педагогічній теорії, конкретних предметно-методичних системах, а відповідно і у педагогічній практиці вкрай мало подібних ідей або конкретних розробок і рекомендацій. У практиці підготовки вчителів цим питанням приділяється дуже мало уваги. Як результат сьогодні лише невелика кількість вчителів зважають на необхідність щоденної роботи з розвитку критичного мислення (за нашими дослідженнями не більше 20%), почуваються впевнено у запровадженні технології розвитку критичного мислення на власних уроках. Не сприяють розв'язанню цієї проблеми і навчальні програми та підручники навіть опубліковані в останні роки.

Аналіз джерел з питань розвитку критичного мислення засвідчує існування численних визначень поняття. Серед найбільш поширених думка П. Чанса, який описував його як “здатність аналізувати факти, генерувати і організовувати ідеї, захищати думки, проводити порівняння, робити висновки, оцінювати аргументи і розв'язувати проблеми” [1, с. 15]. Коректним вважають також визначення спільноти експертів, котрі описують його як “інтелектуально

дисциплінований процес активної і вмілої концептуалізації, застосування аналізу, синтезу та оцінки інформації, зібраної або згенерованої шляхом спостереження, досвіду, міркування, обдумування чи обговорення як керівництва до формування переконань і дії” [2]. Р. Пол та Л. Елдер характеризують його як цілеспрямоване самостійне мислення, що відповідає інтелектуальним стандартам ясності, точності, логічності, чіткості та справедливості [5, с. 11]. Узагальнення цих та інших визначень дозволило сформулювати дидактичне розуміння цього феномена, що характеризує його як цілеспрямоване, активне, дисципліноване (організоване за певними критеріями), самостійне мислення, котре дозволяє людині ефективно розв'язувати проблеми й приймати обґрунтовані рішення [6, с. 92].

Учені, які досліджують педагогічні аспекти розвитку критичного мислення у навчанні, погоджуються, що цей процес пов'язаний з опануванням певних мисленневих операцій та постійною рефлексією свого мислення і думок з метою його покращення. Найбільш поширеним в українській школі сьогодні підходом до розвитку критичного мислення учнів є використання стратегій, котрі складають основи відомої освітньої програми “Читання і письмо для розвитку критичного мислення” [3]. Проте, ця програма демонструє наскрізний міжпредметний підхід до проблеми, тоді як вчителі-предметними потребують більш конкретного осмислення питання на матеріалах різних навчальних дисциплін.

Питання розвитку критичного мислення у навчанні історії досліджуються у працях зарубіжних учених, які висвітлюють різні сторони проблеми: від загального розрізнення понять критичного мислення і історичного ревізйонізму до конкретних авторських технологій опрацювання тексту історичного дослідження й первинного історичного джерела. У невеликій кількості праць українських дослідників цього питання знаходимо спроби побудувати систему навчання умінь критично мислити на окремому історичному курсі, охарактеризувати стратегії розвитку критичного мислення у навчанні історії учнів старшої школи та роль підручника у цьому процесі, висвітлити роль проблемних завдань як інструмента розвитку критичного мислення учнів на уроках історії тощо. Останнім часом можемо знайти багато напрацювань щодо формування медіаграмотності учнів, які часто наближаються до проблематики критичного мислення. Однак у публікаціях і дослідженнях не розглядаються спеціальні можливості й величезний потенціал історії як предмета у розвитку критичного мислення учнів.

Метою статті є аналіз потенціалу історії як навчального предмета у розвитку критичного мислення у зв'язку з конкретними методами й прийомами організації роботи учнів, що сприяють його реалізації у навчанні.

Як зазначено вище, мислення може бути вдосконалено, покращено шляхом опанування і системного запровадження певної кількості ефективних мисленневих операцій та дотримання критеріїв мислення. Серед мисленневих операцій, яких опановують учні у процесі розвитку критичного мислення найважливішими є: *бачити проблеми, ставити запитання; аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел; висувати гіпотези та оцінювати альтернативи; робити свідомий вибір, приймати рішення та обґрунтовувати його*. Зупинимось на них докладніше, пояснивши, чому вони принципово важливі.

Критичне мислення людини “запускається” визначенням, ідентифікацією проблеми, що потребує постановки перед собою запитань на кшталт: *у чому полягає проблема? Чи стосується вона мене? Чи є у мене досвід розв'язання подібних проблем? Які чинники, люди можуть вплинути на її розв'язання? Яка інформація мені потрібна для її розв'язання?* Відповіді на ці та інші запитання просувають нас до наступного етапу на шляху пошуку потенційного рішення.

Наступний крок – *дослідження інформації* передбачає знаходження її джерел, аналіз, оцінку і синтез інформації у вигляді власних висновків. Воно починається з визначення того, яка інформація є насправді важливою, релевантною для розв'язання проблеми. У процесі аналізу і оцінки надійності, достовірності, актуальності джерел та інформації важливими є уміння відрізняти факти від думок, виявляти упередження (власні та інших людей), приховані аргументи й спроби маніпуляції, мову ворожнечі тощо.

Дослідження інформації завершується *формулюванням кількох можливих рішень*, кожне з яких має бути розглянуто та оцінено з точки зору ясних критеріїв, які дозволяють або відкинути його, або зупинитись на ньому. Здатність робити обґрунтовані висновки є найважливішою ознакою розвинутого критичного мислення і є підґрунтям для свідомого вибору та прийняття рішення.

Переходячи до розгляду потенціалу історії у розвитку названих мисленнєвих операцій, згадаємо, що історія – це наука, яка вивчає минуле суспільства як процес і результат діяльності окремих людей та груп. Базовими, основними категоріями *історичної науки* є: історичний *факт* (подія, явище, процес, що мали місце у минулому людства), а також історичний *час* й історичний *простір*. Ключовим є поняття історичного *джерела*, під яким розуміються різнопланові свідчення, що містять інформацію про історичні явища й процеси. Особливістю історії як науки є її суб'єктивність, бо часова віддаленість і відсутність достатньої кількості фактів і достовірних джерел інформації допускають, а й іноді вимагають сучасної інтерпретації та оцінки. У навчальному матеріалі шкільних історичних курсів інтерпретації дослідників історії доповнюються інтерпретаціями авторів навчальних програм і підручників, що збільшує необ'єктивність викладу. Водночас дослідження подій минулого, навіть ураховуючи зазначену небезпеку, є необхідним для кожної людини, бо навчає оцінок сучасності й прогнозування майбутнього, а також дозволяє розвинути такі уміння критичного мислення: *аналізувати передумови і причини, зв'язок подій та явищ; аналізувати контекст події (хто, що, коли, як, навіщо, де); оцінювати події та пропонувати їх власну інтерпретацію; проводити паралелі з теперішнім часом; систематизувати історичну інформацію, висувати гіпотези та оцінки альтернатив історичного розвитку; обґрунтовувати власну позицію і приймати свідомі рішення*.

Безумовно на уроках історії можна плідно розвивати й уміння критично працювати з інформацією на основі історичних джерел, зокрема уміння: *постановки запитань; ефективного пошуку інформації; знаходження і опрацювання первинних (аутентичних) та вторинних джерел, їх розрізнення й оцінки; факт-чекінгу (знаходження і перевірки достовірності фактів); розрізнення фактів від думок та суджень; аналізу й оцінки фото, лого, символів, постерів, інфографіки, інших візуальних зображень*.

Проілюструємо зазначені положення методичними прикладами, які апробовані в наших експериментальних дослідженнях.

Як сприяти учням в розвитку умінь встановлювати зв'язки й систематизувати інформацію. Під час опрацювання будь-якого історичного матеріалу дуже важливо стимулювати пошук учнями зв'язків і закономірностей. Серед зв'язків між історичними подіями і явищами, які насамперед мають бачити учні: *причино-наслідкові, просторові, хронологічні*. А отже ключові запитання, котрі вони мають навчитись ставити перед собою: *чи пов'язано це і як саме? Чому? Які причини? Які наслідки? Чому ці події відбувались саме тут, на цій території, в цій країні? Чому вони відбувались саме в цей час? Важливим напрямом встановлення зв'язків між історичними подіями і явищами є з'ясування подібності й відмінності повторюваних в різних країнах і в різні часи подій та явищ шляхом аналізу контексту, в яких вони розвиваються: чи зустрічались ми з подібними явищами раніше? Де саме? Якими словами, ознаками ми можемо їх характеризувати? Що спільного або відмінного бачимо у перебігу подій у цьому випадку? А отже до яких наслідків це може призвести?* Потрібно також привертати увагу учнів до взаємовпливу подій у різних сферах життя суспільства: науки і мистецтва, техніки й освіти, культури і релігійного життя тощо, запрошувати учнів до встановлення історичних паралелей, до з'ясування впливу тих чи інших подій на життя людей, до пошуку подібних впливів у нашому повсякденні.

Така робота допомагає школярам пов'язувати окремі події з більш широкими тенденціями чи концепціями, а отже – формувати системне та критичне мислення. Щоб урізноманітнити навчання, можна ширше використовувати графічні організатори таблиці, діаграми, схеми розвитку чи кластери тощо), що ілюструють історичні зв'язки. У нагоді стануть і документальні

візуальні джерела: фотографії, зображення історичних пам'яток, твори живопису чи карикатури, особливо подані у певних поєднаннях з метою протиставлення, порівняння, встановлення послідовності зображень тощо.

Цікавим методом тренування учнів у “баченні” зв'язків між подіями і явищами є метод “Шість чому”, який полягає у тім, щоб послідовно поставити і дати відповідь на запитання “чому” шість разів. Це можна практикувати в парах чи групах учнів, стимулюючи обґрунтовані відповіді, або в індивідуальній роботі, щоб поглибити розуміння учнями проблеми.

Як вчити учнів аналізувати контекст та обґрунтовано оцінювати події. Критичність мислення означає його самостійність, незалежність, здатність людини подивитись на предмет чи явище, виходячи з реальних подій, оцінити його в історичному контексті, одночасно, порівнюючи власні думки з думками інших людей. Є тільки один спосіб розвинути такі уміння на уроках – ставити учням відкриті запитання, тобто такі, що мають багато “правильних” відповідей, і залучати їх до висловлення й обговорення думок. Вчителю обов'язково варто постійно підкреслювати, що в історії, частіше за все, взагалі немає правильних і неправильних відповідей, є тільки можливість досліджувати факти. І в цьому процесі деякі відповіді чи ідеї можуть “працювати” краще, ніж інші. Такі ремарки вчителя дозволяють учням мислити критично і творчо, не боячись помилок.

Важливо також надавати учням можливість аналізувати історичний контекст не лише за підручником, а й на основі джерел. Насамперед первинних (аутентичних епосі, що вивчається). Сприяють розвитку таких умінь завдання: на встановлення фактів через порівняння кількох інтерпретацій, на передбачення розвитку подій, на визначення рушійних сил чи головних чинників змін, на основі аналізу відомого контексту тощо. Якщо педагог ще й заохочує школярів давати нетривіальні, оригінальні відповіді, будувати припущення та гіпотези, це створює реальні умови для розвитку критичного мислення.

Наприклад, починаючи відповідний урок, поставте учням відкрите запитання: *що було б, якби Богдан Хмельницький не звернувся до Московського царства з пропозицією про укладання угоди?* Незалежно від того, наскільки реалістичними будуть пропозиції учнів, вчитель може спочатку записати їх всі, а потім, відібравши 3-4 найцікавіші, на думку учнів, запропонувати їм обговорити можливі альтернативні сценарії розвитку подій, але спираючись на конкретні, відомі їм факти щодо становища України у середині XVII ст. наприкінці війни.

Іншим варіантом продовження такої роботи буде складання вчителем списку ідей учнів, таким чином, щоб виокремлювати протилежні ідеї і звертати увагу школярів на “плюси” кожної із суперечливих ідей. Головне завдання цієї активності – формувати в учнів розуміння (а пізніше – впевненість) того, що в житті немає “правильних” і “неправильних” відповідей, і у кожній ідеї є зернятко істини, що пов'язано з позицією її автора чи ситуацією, в якій він/вона знаходяться.

Корисним для ілюстрації і закріплення у свідомості учнів можливості висловлювати різні, зокрема й протилежні, думки і подальшого їх оцінювання можуть бути завдання типу: *“Історики розходяться в оцінці українсько-російської московської угоди 1654 р., пропонуючи різні її оцінки. Прочитайте і прокоментуйте (погодьтеся або спростуйте) наведені нижче узагальнені позиції з цього питання: а) персональна унія між Московією та Україною (подібно до Кревської), коли обидві держави мають єдиного монарха, але зберігають самостійність у державному управлінні; б) “реальна унія” між Московією та Україною (подібно до Люблінської), у результаті якої виникла єдина держава; в) форма васальної залежності, коли сюзерен (цар) захищає васала (Військо Запорозьке), за що васал зобов'язується надавати сюзерену військову допомогу та передає частину податкових надходжень; г) тимчасовий військовий союз між Московією та Україною, спричинений історичними обставинами; д) результат віковичного прагнення українців до злиття з росіянами в єдиний народ у єдиній державі.”*

На початку уроку, коли відбувається актуалізація опорних знань учнів, пригадування того, що вони вже знають, уміють з цієї теми, вчитель може не лише збирати думки учнів у “кошик ідей” чи записувати у перелік на дошці. Більш ефективним з точки зору розвитку мислення буде творче завдання, наприклад: *висловіть передбачення відносно того, які будуть*

перші кроки Московського царства щодо України після того, як була підписана Переяславська угода. Аргументовані версії учнів можна оформити у вигляді схеми “дерева передбачень”.

Як навчати учнів оцінювати історичну інформацію та джерела. У зв'язку з цим, одним з найважливіших завдань розвитку критичного мислення є навчання учнів розрізняти факти і думки. Учні мають зрозуміти, що будь-які положення залишаються думками до тих пір, поки вони не можуть надати доказів, отриманих шляхом власного спостереження, експериментування або знаходження надійної інформації (у законодавчих актах, висловлюваннях експертів тощо). Вчитель має постійно нагадувати учням про необхідність обґрунтування думок, висловлювань чи ідей фактами. Наприклад, якщо учень стверджує, що укладення Переяславської угоди було помилкою Богдана Хмельницького, вчитель має просити його навести не лише пояснення цієї позиції, а й докази того, що існували інші можливості розв'язання тогочасної кризи.

Щоб запобігти некритичному сприйняттю учнями історичної інформації, важливим є розвиток умінь аналізувати та критично оцінювати інтерпретацію минулого, що міститься в будь-якому джерелі (термін “інтерпретація” є тотожним для поняттям “тлумачення”, “трактування”, певна версія історичних подій). Будь-яка інтерпретація, трактування історії має цінність тільки, якщо спирається на докази, факти. Відмінності в інтерпретаціях, тлумаченнях, поясненнях однієї і тієї самої події, періоду, процесу тощо у різних авторів може пояснюватись метою викладення, призначенням певній аудиторії або особистістю автора, наприклад, академічна історія є не більш об'єктивною ніж популярна. У навчанні історії учні зустрічаються з різними типами інтерпретації як: науково-історична (тобто дослідження вчених-істориків), освітня (підручники), художня (романи, кіно), персональна (мемуари), кожен з яких є більшою чи меншою мірою суб'єктивним. Працюючи з учнями, доцільно пояснювати і показувати їм, що: в інтерпретації завжди комбінуються, поєднуються факт, думка автора і авторська уява, тому треба вчитись відрізняти ці елементи один від одного. Перед тим як учні почнуть працювати з інтерпретаціями, вони потребують достатньо глибокого знання загального історичного контексту, історичних фактів і подій. Наприклад, можливим є опрацювання декількох оцінок однієї події як завершальний момент вивчення теми, що потребує їх аргументованого порівняння і вибору власної позиції.

Важливо вчити учнів критично аналізувати та інтерпретувати інформацію візуальних джерел. Для цього варто використовувати систему запитань, яка поступово дозволить учням проаналізувати зображене і прийти до власних висновків та оцінок. Наприклад, для опрацювання документальної фотографії варто поставити учням такі запитання: *що зображено? Що відбувається з персонажами? Які деталі зображення дозволяють зробити такі висновки? Наскільки обґрунтовані ваші висновки?* Далі потрібно прокоментувати кожну з цих деталей таким чином, аби показати, що учні “бачать” зображення, виходячи з власних знань, уявлень і стереотипів. Вдалим для пояснення і пошуку візуальних стереотипів є зазвичай аналіз творів художників радянського періоду, котрі часто є яскравим відображенням тоталітарної ідеології та міфів тогочасної історіографії.

Навчання історії може допомогти учням навчатись вирізняти і критично осмислювати політичну рекламу і популістичні гасла деяких сучасних політичних сил. З цією метою можна пропонувати учням для аналізу програмові документи різних політичних партій та організацій, особливо такі як листівки, маніфести та відозви. Обов'язковими запитаннями, які мають навчитись ставити учні є: *хто і до кого звертається? Що повідомляє? Що обіцяє і кому? Хто в цьому зацікавлений, чий інтересам відповідає? Що буде, якщо ці обіцянки не будуть виконані? До чого і кого закликають? Чому? Які можуть бути наслідки? Хто подає цю інформацію і навіщо?* Така діяльність на уроках сприятиме більш критичному ставленню учнів до тієї політичної реклами, яка оточує їх кожного дня.

Дуже корисним для учнів, особливо старшої школи, буде навчання їх оцінці інтернет-сайтів, що містять історичну інформацію. В умовах інформаційної доби важливо знати, які веб-ресурси подають надійну інформацію й перевірені факти, а які – ні. Вчителю варто обговорити

цю проблему з учнями в класі або дати школярам завдання самостійно переглянути деякі сайти з відповідною інформацією та оцінити їх. Зокрема можна порадити учням звернути увагу на такі характеристики веб-ресурсу: *дата публікації незалежно від того, чи була вона оновлена чи є поточною. Для цього потрібно показати учням, де знаходиться така інформація на будь-якому сайті; яка кваліфікація автора, наприклад, чи є він професійним вченим-істориком, працівником музею чи журналіст або просто шанувальник історії; чи є у викладеному матеріалі докази, що підтверджують подану інформацію або посилання на інші відповідні джерела.*

Учитель має стимулювати учнів піддавати сумніву джерела інформації, дивитись на них більш глибоко. Це дозволить виявити будь які потенційні конфлікти інтересів і думати критично.

Констатуємо, що актуальне дидактичне завдання розвитку в учнів критичного мислення не може бути розв'язане за відсутності системної роботи на уроках, зокрема історії. Це потребує спеціальної організації навчання, коли опанування умінь критичного мислення відбувається одночасно із засвоєнням історичного матеріалу.

Це вимагає серйозних змін у щоденній практиці вчителів-предметників. Насамперед, учителям необхідно відмовитись від використання на уроках лише підручника як основного джерела інформації, оскільки це не залишає простору для роботи з іншими джерелами, а отже обмежує можливість формування відповідних умінь. Відомості, навколо яких будуються міркування учнів, мають подаватись їм усно, письмово, в електронному вигляді, через візуальні джерела, а за можливості й матеріальні пам'ятки історії. Наступним кроком є опанування вчителями новими уміннями, насамперед – ставити запитання і завдання, що стимулюють високі рівні мислення учнів та залучати їх до обговорень і дискусій. Сприятимуть розвитку мислення учнів виконання групових завдань з розв'язання проблем чи творчих проектів із залученням, порівнянням і оцінкою різних джерел історичної інформації. Така робота має проводитись послідовно на кожному уроці, використовуючи всі можливості історичного матеріалу, а отже, необхідними є зміни у проектуванні та плануванні навчання. .

Очевидно, що такі підходи до навчання історії потребують певного перегляду загальних цілей історичної освіти, особливо у старшій школі, де вона часто орієнтована на підсумкові тестування учнів, а отже зводиться до “муштрування” школярів на повторення і запам'ятовування фактів і деталей, які можуть зустрітись у тестових завданнях.

Щоб запровадити більш високий рівень роботи на уроках з розвитку критичного мислення учнів, учителі історії мають бути навчені і мати відповідні знання й уміння щодо відповідної організації пізнавальної діяльності на уроці. Тому напрями подальших досліджень насамперед мають бути пов'язані з питаннями підготовки вчителів історії до системного розвитку критичного мислення учнів, оновлення і технологізації проектування уроку, запровадження у практику навчання спрямованого запитування та інших інструментів розвитку критичного мислення.

Список використаних джерел

1. Chance P. (1986). *Thinking in the classroom: A survey of programs*. New York : Teachers College, Columbia University.
2. *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. Executive Summary* // Dr. Peter A. Facione (Dean of the College of Arts and Sciences, Santa Clara University), переклад Е. Н. Волкова. Код доступу: <http://evolkov.net/critic.think/basics/delphi.report.html>
3. Кроуфорд А., Саул Е., Метьюз С., Макінстер Д. *Методи викладання і навчання для розвитку критичного мислення учнів* // Науково-методичний посібник для вчителів загальноосвітніх навчених закладів. К. Плеяди, 2004.
4. *Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи*. 2017. Код доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
5. Paul R., & Elder, L. (2009). *Guide to Critical Thinking Concepts and Tools*, Foundation for Critical Thinking Press.

6. Пометун О. Критичне мислення як педагогічний феномен // Український педагогічний журнал. № 3. 2018. С. 89-98.
7. Пометун О.І., Сущенко І.М. Як навчати учнів мислити критично у навчанні різних предметів. Д. : Ліра, 2016. 144 с.

The important task of the New Ukrainian School is the formation of critical thinking in students, which should be realized in teaching of any school subject or course. The article analyzes the potential of history as a subject in the development of critical thinking in connection with the specific methods and techniques of organizing students' work that contribute to its implementation in education.

Critical thinking is considered as a purposeful, active, disciplined (organized by certain criteria), independent thinking that allows a person to effectively solve problems and make grounded decisions. History as a subject in connection with the peculiarities of the content of science itself allows to develop in students the following skills of critical thinking: to analyze preconditions and causes, connections of events and phenomena; analyze the context of the event (who, what, when, how, why, where); evaluate events and offer own interpretations of them; draw parallels with the present tense; systematize historical information, hypothesize and evaluate alternatives to historical development; substantiate own position and make conscious decisions. History lessons also allow to develop in students the ability to critically work with information based on historical sources, including the ability to: ask questions; effectively search for information; find and process primary (authentic) and secondary sources, distinguishing and evaluating them; do fact-checking (finding and checking the credibility of facts); distinguish between facts and opinions; analyze and evaluate photos, logos, symbols, posters, infographics, other visual images.

The concrete examples of the ways to develop critical thinking in history lessons analyzed in the article include: organization of free talk and discussion, teaching students to ask questions and identify connections, evaluating information, historical interpretations, and sources from which they come. However, such work should be carried out consistently at each lesson, using all the possibilities of the historical material.

Key words: *critical thinking; history teaching; potential of development.*

УДК 159.923.5:378.046.4

DOI: 10.32626/2309-9763.2019–27.98-105

Ольга Савицька
Olha Savytska

ЧАСОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ: СУТНІСТЬ І ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВИТКУ В СИСТЕМІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ

THE EDUCATION INSTITUTIONS PRINCIPALS' TIME COMPETENCE: THE ESSENCE AND TECHNOLOGY OF THE DEVELOPMENT IN THE QUALIFICATION INCREASE SYSTEM

У статті доведено актуальність постановки проблеми часової компетентності в контексті професіоналізації особистості й обґрунтовано необхідності її розвитку задля забезпечення професійного зростання та профілактики регресивного розвитку особистості.

Проаналізовано основні підходи до пояснення сутності поняття “часова компетентність”, що доводить багаторівневість і складність цього феномену, а також зв’язок часової компетентності з різними особистісними характеристиками та складовими професійної компетентності. Описано місце часової компетентності у структурі професійної компетентності керівника закладів освіти та її внутрішньосистемні зв’язки.

Ключові слова: *часова компетентність, професійна компетентність, особистісно-професійний розвиток, керівник закладу освіти, система підвищення кваліфікації.*